

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/28>

ЗМІСТ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД І ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

THE CONTENT OF THE RIGHT TO A JUSTICE COURT AND IT'S PLACE IN THE SYSTEM OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS

Василюк Н.А., студентка III курсу факультету юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проведено аналіз елементів права на справедливий суд крізь призму національного законодавства і практики ЄСПЛ. Встановлено, що існують різні погляди і наукові доктрини щодо змістовного наповнення вказаного поняття. Однак, головними структурними елементами права на справедливий суд є: доступ до суду, належність і справедливість судової процедури, розумні строки і публічність судового процесу, а також своєчасне виконання судових рішень.

Основа права на справедливий суд складає категорія справедливості, яку за етимологічним словником визначають як «неупередженість дій, суджень, чесне визнання чийсь правоти, гідності, відплата кожному на законних і чесних підставах і, в цілому, відповідність людських взаємин, вчинків загальноновизнаним моральним і правовим нормам».

Встановлено, що ЄСПЛ у своїх рішеннях виділяє два ключові аспекти права на справедливий суд:

1) інституційний – вимоги, що висуваються до суду як до належно сформованого інституту демократичного суспільства (право на доступ до суду, незалежність і безсторонність суду, створення суду на основі закону);

2) процедурний – вимоги, що характеризують процедурні аспекти відправлення правосуддя у цивільних справах. Зокрема, це належна (справедлива) судова процедура, публічний судовий розгляд, розумний строк розгляду справ.

Завдяки аналізу рішень ЄСПЛ щодо тлумачення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вдалося виокремити наступні складові права на справедливий суд, а саме: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи, належна (справедлива) судова процедура, публічний судовий розгляд, розумні строки судового розгляду, розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Визначено, що саме право на справедливий суд є одним з основоположних в системі правових координат всіх цивілізованих держав світу. Завдяки його належній законодавчій регламентації, якісному, а головне реальному функціонуванню можливим є справедливе правосуддя і дійсний захист прав.

Ключові слова: справедливість, право на справедливий суд, належна судова процедура, доступ до суду, Європейський суд з прав людини.

In the article the analysis of elements of right is conducted on a just court through the prism of national legislation and practice of the European Court of Human Rights. It is set that different looks and scientific doctrines are in relation to the rich in content filling of the indicated concept. However, the structural staples of right on a just court are: access in a court, belonging and justice of judicial procedure, clever terms and publicity of trial, and also timely implementation of court decisions.

The basis of the right to a fair trial is the category of justice, which according to the etymological dictionary is defined as "impartiality of actions, judgments, honest recognition of one's rights, dignity, retribution to everyone legally and honestly and, in general, compliance with human morality and deeds ».

It is established that of the European Court of Human Rights. in its decisions identifies two key aspects of the right to a fair trial:

1) institutional – requirements for the court as a properly formed institution of a democratic society (the right of access to court, independence and impartiality of the court, the establishment of the court on the basis of law);

2) procedural – requirements that characterize the procedural aspects of the administration of justice in civil cases. In particular, it is a proper (fair) court procedure, public trial, a reasonable time for consideration of cases.

Due to the analysis of decisions of the European Court of Human Rights in relation to interpretation of the article of a 6 Convention about the protection of human rights and fundamental freedoms it was succeeded to distinguish next component rights on a just court, namely: non burdened legal and economic obstacles access in judicial establishment, proper (just) judicial procedure, public judicial trial, clever term of judicial trial, trial of business by an independent and impartial court, set law.

Certainly, that a self right on a just court is one of fundamental in the system legal coordinates of all civilized states of the world. Due to the his proper legislative regulations, quality, and main the real functioning possible are the real justice and actual protection of rights.

Key words: right to a fair trial, right on a just court, proper judicial procedure, access in a court, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Справедливість як така є різнобічним соціальним, культурним, філософським, моральним і правовим феноменом.

Визначити і законодавчо регламентувати поняття справедливості в цивільному процесі та і в праві загалом вкрай важко, адже зміст цього поняття складає ціла низка категорій, принципів і норм, які забезпечують належну судову процедуру, існування верховенства права, фундаментальних принципів і норм.

Право на справедливий суд є одним з основоположних в системі правових координат всіх цивілізованих держав

світу. Саме завдяки його належній законодавчій регламентації, якісному, а головне реальному функціонуванню визначають рівень правової свідомості суспільства і держави загалом.

Для практичної реалізації цього інституту вкрай важливим є розуміння його змістовного наповнення, що є можливим через належне термінологічне тлумачення.

Аналізом даного питання займалися такі науковці як Т. Цувіна, О. Кучинська, У. Коруч, В. Городовенко, В. Комаров, Е. Трегубов, В. Михайленко, М. Погорецький, О. Прокопенко, М. Погорецький, С. Погребняк, Н. Сакара, Н. Сиза, О. Ткачук, О. Шило, Е. Трегубов та ін.

Метою статті є аналіз змістовного наповнення права на справедливий суд крізь призму національного законодавства і практики ЄСПЛ, а також характеристика його основоположних структурних елементів і визначення їх дійсного правового змісту.

Результати дослідження. Право – основний регулятор суспільних відносин, що забезпечує не лише баланс інтересів, а й справедливий захист кожного. Однак, для ефективного функціонування державного апарату вкрай важливим є належний судовий захист, забезпечений безстороннім судом, створеним на основі закону.

Правосуддя – основа суспільного порядку і одна з основних характеристик держави, для якісного функціонування якої створений цілий комплекс процесуальних інструментів. Для належного здійснення правосуддя самого лише закріплення декларативних положень недостатньо. Необхідною є їх практична реалізація, яка має забезпечуватися принципом верховенства права і утворювати в своїй сукупності справедливий судовий процес.

Основа права на справедливий суд складає категорія справедливості. Якщо вдатися до її етимологічного тлумачення, то справедливість визначають як «неупередженість дій, суджень, чесне визнання чистієї правоти, гідності, відплата кожному на законних і чесних підставах і, в цілому, відповідність людських взаємин, вчинків загальною визнаним моральним і правовим нормам [1, с. 756].

Юридичний зміст справедливості певним чином відрізняється, однак, звісно ж, не суперечить її загальноприйнятому розумінню. Навпаки, доповнює це поняття необхідними правовими конструкціями і юридичними аксіомами.

Так, справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки і у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [2].

С. П. Погребняк слушно зауважив, що формальна справедливість імпліцитно реалізована в праві; завдяки їй право фактично виконує роль третьої, незацікавленої «особи», що вирішує конфлікти, які виникають між людьми. Тобто справедливість є стрижневою засадою будь-якого виду судочинства [3, с. 3].

Важко не погодитися з думкою науковця, адже саме справедливість надає праву необхідного юридичного відтінку і дозволяє бути не лише формальним інструментом, а й дієвим регулятором суспільних відносин.

Однак людство не завжди сприймало справедливість в традиційному для нас ключі. Навпаки, наділяло її власним, не зовсім правовим сенсом. Показовою в цьому плані є доба Середньовіччя, де «справедливість» була в руках монарха, феодалів, церкви. Відповідно і право на справедливий суд належало не особі, а верховним чинам.

З розвитком держав, демократій і юридичних інституцій змінило своє забарвлення і право на справедливий суд. Адже тепер його основне завдання – належний захист, а не задоволення монарших інтересів.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (далі – Конвенція) в ст. 6 визначила, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [4].

Українське законодавство імплементувало ряд принципів і норм, які в своїй сукупності визначають засади функціонування права на справедливий судовий розгляд і змістовно наповнюють його необхідними структурними компонентами.

Так, ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус судів» встановлює, що справедливий та неупереджений роз-

гляд справ у розумні строки, встановлені законом, є складовою права на судовий захист [5].

Водночас, ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України завданням цивільного судочинства визначає справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. В той же час, справедливість, добросовісність та розумність виступають засадами цивільного законодавства [6].

Аналізуючи практику ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 6 Конвенції можна виділити два ключові аспекти права на справедливий суд:

1) інституційний – вимоги, що висуваються до суду як до належно сформованого інституту демократичного суспільства (право на доступ до суду, незалежність і безсторонність суду, створення суду на основі закону);

2) процедурний – вимоги, що характеризують процедурні аспекти відправлення правосуддя у цивільних справах. Зокрема, це належна (справедлива) судова процедура, публічний судовий розгляд, розумний строк розгляду справ.

Загальновідомо, що право на справедливий суд має комплексний характер, оскільки складається із низки обов'язкових структурних елементів. Однак їх кількість, зміст і правова характеристика різняться і залежать від наукових думок вчених і їх правових коментарів.

В науковій доктрині виділяють декілька підходів до класифікації елементів права на справедливий суд.

Д. В. Сімонович виокремлював фундаментальні (незалежність та неупередженість суду, публічність розгляду справи, розумність строків провадження у справі) та статусні (рівність та змагальність сторін у кримінальному процесі, право на правову допомогу) гарантії права на справедливий судовий розгляд [7, с. 13].

Е. Гротрайан виділяв дві групи структурних елементів, а саме: інституціональні – незалежний, безсторонній суд, встановлений законом, доступ до суду; та процедурні (процесуальні) – змагальність процесу, рівність сторін, розумні строки судового розгляду, публічність розгляду справи, правова визначеність [8].

Існують й інші точки зору, щодо регламентації вказаного поняття. Зокрема, багато дослідників виділяють доступ до суду як окремий структурний елемент, вказуючи на його першочергове значення для п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

До прикладу, О. С. Ткачук виділяв такі основоположні елементи права на справедливий судовий розгляд: 1) прелімінальний (доступ до суду), що є передумовою реалізації інших елементів; 2) інституційний (незалежний, безсторонній суд, встановлений законом), який відбиває ознаки належного суду в демократичному суспільстві; 3) процесуальний (публічність, розумний строк розгляду справи та справедливість розгляду у вузькому розумінні або справедливе слухання), який відображає процесуальні вимоги розгляду справи; 4) легітимацийний (правова визначеність і виконання рішень суду), завдяки якому відбувається легітимація судових рішень та досягається мета правосуддя, що полягає у встановленні правової визначеності суспільних відносин» [9, с. 8, 15; 10, с. 75].

В свою чергу М. А. Погорецький та І. С. Гриценко виокремлюють такі структурні елементи права на справедливий суд: 1) інституційні елементи (засади, що визначають організацію судової системи загалом і кожного судового органу зокрема, – створення суду на підставі закону, незалежність суду, безсторонність суду); 2) організаційно-функціональні елементи (засади, що поєднують критерії організації і функціонування суду, – доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність (гласність і відкритість) судового розгляду, обов'язковість судових рішень); 3) функціональні

елементи (засади, що визначають процесуальний порядок і правила здійснення правосуддя, змагальність процесу, розумні строки розгляду справи); 4) спеціальні елементи (засади, що стосуються сфери кримінального процесу, – презумпція невинуватості, право на захист, право на перекладача) 9 [11, с. 4-5].

В. В. Михайленко, В. В. Комаров, У. З. Коруц, Н. Ю. Сакара, Н. М. Грень не виокремлюють класифікаційні групи структурних елементів права на справедливий суд, визначаючи лише їх орієнтовний перелік, до якого відносять: доступ до суду, розумний строк розгляду, рівність учасників, публічність судового розгляду, незалежність та безсторонність суду, справедливу (належну) процедуру розгляду справи [12].

Звісно ж, перелік складових частин права на справедливий суд не є вичерпним, адже відображає в основному міжнародні тенденції. Однак, не слід забувати про особливості національного законодавства і змістовні відмінності різних правових доктрин. До того ж, зважаючи на динамічність тлумачення ЄСПЛ ст. 6 ЄКПЛ, можна сміливо говорити про постійне розширення складових частин справедливого судочинства.

Так, у справі «Горнсбі проти Греції» ЄСПЛ встановив, що відповідно до прецедентного права п. 1 ст. 6 гарантує кожному право на доступ до суду. Однак, це право було б ілюзорним, якби правова система Договірної держави допускала, щоб остаточне судові рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній із сторін. Для цілей ст. 6 виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «судового розгляду» [13, п. 40].

Доступ до суду є однією з гарантій справедливого судочинства.

У справі «Белле проти Франції» ЄСПЛ зазначив, що рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права [14].

Очевидно, що має місце необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи. Однак варто враховувати необхідність запровадження певних правил і законних вимог, щоб доступ до суду не перетворився на хаотичну і неупорядковану судову процедуру.

Так, наприклад, правила, які регламентують етапи і терміни подачі заяви на судовий розгляд спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і відповідність нормам, а саме, принципу правової визначеності («Кан'ете де Гоньї проти Іспанії», п. 36) [15].

Баланс інтересів держави і заявника здатний забезпечити належну і впорядковану судову процедуру. Але за певних обставин можливим є його порушення, наприклад:

- через дуже високу вартість провадження;
- непомірні судові збори;
- обмеження термінів;
- існування процесуальних заборон, які унеможливають або ускладнюють звернення до суду.

Однак, варто зауважити, що право на доступ до суду не є абсолютним і може бути обмеженим нормами національного законодавства чи рішенням суду. Критерії прийнятності заяви встановлюються державою, яка наділена певною свободою розсуду у цьому питанні. Але застосовані обмеження не можуть зменшувати право доступу до суду таким чином, щоб це порушувало саму сутність права.

Держава для забезпечення доступності правосуддя створює ряд правових гарантій. Це виражається можливістю звернутися до суду без сплати судового збору для певної категорії громадян. Законодавством також встановлена система безоплатної правової допомоги, яка дозво-

ляє за потреби отримати безкоштовну юридичну консультацію, підготовку процесуальних документів чи повний супровід в суді. До того ж, можливим є поновлення процесуальних строків, якщо причини їх пропуску суд визнає поважними.

Належна судова процедура складається з низки правових категорій, а саме: обґрунтованість рішення, належне сповіщення та слухання, прийняття доказів, які отримані законним шляхом.

Принципи рівності та змагальності сторін теж входять до системи належної судової процедури. Вони покликані забезпечити однакові можливості для опонентів і вирішення справи на основі поданих до суду доказів. Тобто, саме на сторони покладається обов'язок доказування обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, при цьому суду належить роль арбітра, який лише у виключних випадках може втручатися у цей процес.

Принцип правової визначеності як одна зі складових належної судової процедури гарантує остаточність судових рішень їх безсумнівність і безповоротність виконання.

Підтвердженням цього є рішення ЄСПЛ у справах «Науменко проти України» [16], «Полтораченко проти України» [17], «Тімотієвич проти України» [18] де суд оцінюючи правомірність скасування остаточних судових рішень констатував порушення принципу юридичної визначеності та права заявників на доступ до суду, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції.

Незалежність і безсторонність судової влади визначається в основному двома критеріями.

По-перше, йдеться про суб'єктивну безсторонність, яка презюмується.

По-друге, виокремлюють незалежність та безсторонність судової влади, тобто її відокремленість від інших гілок влади і державного апарату загалом.

Обидва критерії є вкрай важливими для справедливого правосуддя і виправдання його істинної мети. Адже лише незалежний і безсторонній суд здатний захищати права, а не чийсь особистісні інтереси.

Розумний строк судового розгляду є однією з основних засад цивільного судочинства і важливим елементом права на справедливий суд.

Змістовне наповнення цього поняття здійснив ЄСПЛ виокремивши наступні елементи:

- 1) складність справи (складність предмета доказування, обсяг фактів предмета доказування, кількість доказів);
- 2) поведінку заявника;
- 3) дії відповідних органів.

У справі «Полтораченко проти України» заявник скаржився на невиправдано довгу тривалість провадження. Оцінюючи тривалість провадження у справі у світлі встановлених своєю практикою критеріїв, Суд зазначив, що предмет судового розгляду не був особливо складним, але передбачав деякі складнощі щодо встановлення суми компенсації, яка підлягала виплаті заявнику. При цьому, не дивлячись на відкладення справи та скасування в кінцевому порядку остаточного рішення, винесеного на користь заявника, провадження з безперервним судовим розглядом не перевищило три роки та два місяці. Тому Суд дійшов висновку, що тривалість сама собою не перевищувала таку, яка може вважатися «розумною» [17].

В Україні принцип гласності судового процесу є однією з конституційних гарантій реалізації права особи на судовий захист. Він покликаний головним чином захистити особу від правосуддя за зачиненими дверима і має гарантувати належний, а головне справедливий розгляд справи, а також забезпечити прозорість судової влади загалом.

Однак ЄСПЛ встановив, що це право не є абсолютним, оскільки у п. 1 ст. 6 Конвенції чітко зазначені випадки, за яких допускається його обмеження. При цьому, такі

винятки мають бути чітко зумовлені обставинами справи на підставі суворої перевірки їх необхідності (Pretto and Others v. Italy, app.no. 7984/77) [19].

Одним з найважливіших елементів права на справедливий суд є остаточне виконання судового рішення. Адже саме для реального захисту, а не показового процесу особа звертається до суду. Тобто, ставши остаточними, рішення у цивільній справі або виправдувальний вирок у кримінальній справі негайно набувають законної сили без будь-якого ризику їх скасування (Brumarescu v. Romania) [20].

Таке виконання має бути своєчасним, щоб забезпечити дійсний і належний захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Так, Європейський суд з прав людини у рішенні по справі «Горнсбі проти Греції» зазначив, що право на справедливий суд було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави допускала невиконання остаточного та обов'язкового судового рішення на шкоду одній зі сторін [13].

Обов'язковість виконання судових рішень, разом із іншими складовими права на справедливий суд, зокрема, такими як доступ до суду, суб'єктивна неупередженість суду, принцип правової визначеності, заборона втручання законодавця у відправлення правосуддя розглядаються Судом як елементи верховенства права (Golder v. The United Kingdom, app. no. 4451/70) [21].

Таким чином, справедливий судовий розгляд можливий лише завдяки практичній реалізації усіх його складових.

Висновки. Право на справедливий суд є одним з основоположних і визначальних в доктринах правових держав. Жодна демократія не здатна існувати без якісного забезпечення справедливого правосуддя і належного функціонування всіх його процесуальних складових.

Однією з ознак правової держави є забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Однак лише його реальне виконання і належне правове забезпечення здатні по-справжньому захистити особу і гарантувати їй результативне правосуддя.

Стаття 6 Конвенції встановлює необхідні правові орієнтири для справедливого правосуддя. Але обов'язок його гарантувати належить Договірній стороні, тобто державі.

Отже, незважаючи на розрізненість наукових поглядів і наукових доктрин головними структурними елементами права на справедливий суд є: доступ до суду, належність і справедливість судової процедури, розумні строки і публічність судового процесу, а також своєчасне виконання судових рішень.

Саме сукупність цих складових і їх практична реалізація здатні забезпечити справедливе правосуддя і захист прав кожного.

ЛІТЕРАТУРА

- Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. М.: Рус. яз., 1991. С. 921.
- Про призначення судом більш м'якого покарання: Рішення Конституційного суду України від 02.11.2004. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v015p710-04>.
- Погребняк С. П. Про втілення в праві різних аспектів справедливості. *Юридична наука очима молодих вчених*: тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / за заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Х.: Вид-во «Кроссрод», 2008. С. 324.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. № 995_004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2022 р.).
- Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII у редакції від 22 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
- Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV у редакції від 7 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.05.2022).
- Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. С. 20.
- Гротрайан Э. Право на справедливое судебное разбирательство. *Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод*. Ком-ментарий к статьям 5 и 6. Москва, 1997. С. 93–122.
- Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. С. 38.
- Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjyv_2016_1_16 (дата звернення: 23.05.2022).
- Погорецький М. А., Гриценко І.С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2012. № 91. С. 4–7.
- Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 825. С. 132–237. URL: <http://journals.urpn.ua/index.php/2415-3818/article/view/87949> (дата звернення: 23.05.2022).
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Горнсбі проти Греції» (заява № 18357/91 від 19 березня 1997 р.). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Case%20of%20Hornsby%20v.%20Greece%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-141675%22%22%22%7D>.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Белле проти Франції» (заява № 23805/94 від 4 грудня 1995 р.). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Case%20of%20Bellet%20v.%20France%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-57952%22%22%22%7D>.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Кан'ете де Гоньї проти Іспанії» (заява № 55782/00 від 15 січня 2003 р.). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Case%20of%20Canete%20de%20Gonyi%20v.%20Spain%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-60684%22%22%22%7D>.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Науменко проти України» (заява № 41984/98 від 9 листопада 2004 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Полтораченко проти України» (заява № 77317/01 від 18 січня 2005 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_252#Text.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Тімотієвич проти України» (заява № 63158/00 від 18 травня 2004 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_439#Text.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Претто й інші проти Італії» (заява № 7984/77 від 8 грудня 1983 р.). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Pretto%20and%20Others%20v.%20Italy%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-57561%22%22%22%7D>.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Брумареку проти Румунії» (заява № 28342/95 від 28 жовтня 1999 р.). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22:%5B%22Brumarescu%20v.%20Romania%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-58337%22%22%22%7D>.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (заява № 4451/70 від 21 лютого 1975 р.). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22:%5B%22Golder%20v.%20United%20Kingdom%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-57496%22%22%22%7D>.